

Рибалка Валентин Васильович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

ПЕТРО СТЕПАНОВИЧ ПЕРЕПЕЛИЦЯ – ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ ПРАЦІ, НАСТАВНИК І МУДРИЙ ДРУГ НАУКОВОЇ МОЛОДІ

Вперше ми зустрілися з Петром Степановичем Перепелицею у вересні 1974 року, коли довелося поступити в аспірантуру Науково-дослідного інституту психології Міністерства освіти УРСР. Моїм науковим керівником був призначений тоді ще кандидат психологічних наук Валентин Олексійович Моляко, старший науковий співробітник лабораторії психології трудового виховання і навчання, яку очолював доктор психологічних наук, професор Євген Олександрович Мілерян. Після розмови з Є.О.Мілеряном відбулося знайомство зі співробітниками лабораторії, серед яких був Петро Степанович. Між нами відразу ж встановилися дружні стосунки і саме з цього часу почалися наші неперервні, впродовж більше тридцяти років, спільні справи і наукове спілкування. Завдяки Петру Степановичу вдалося швидко ввійти у колектив лабораторії та інституту, зрозуміти його специфіку і почати працювати над дисертацією.

Після закінчення аспірантури у 1977 році я був зарахований до цієї ж лабораторії, яку, після Є.О.Мілеряна, очолив В.О.Моляко. Наші з Петром Степановичем робочі столи опинилися поруч, а це означало поглиблення діалогу і взаєморозуміння. Петро Степанович виявився ерудованим, мудрим, доброзичливим співрозмовником. Які тільки теми ми не обговорювали з ним. Вчений захоплено розповідав про своє дитинство (він народився 19 квітня 1930 року у бідній родині), про воєнне отроцтво, коли на власні очі бачив восени 1941 року відступ з боями наших військ через рідну йому Кременчучину на Полтавщині, драматичні сцени здачі у полон наших військових підрозділів та їх гірку долю у концтаборах, так само як і населення, що залишилося напризволяще в окупації під німцями, про наступ наших військ з величезними людськими втратами і звільнення рідного краю 1943 року від ворога. Правда, з його спогадів виходило, що і ворог був різний – траплялися і добрі німці, які потайки допомагали населенню виживати, і дійсно жорстокі, криваві, що вбивали і вішали невинних людей. Може саме згадки про ці трагічні події війни стали причиною того, що Петро Степанович завжди був зваженим, обережним у своїх міркуваннях. Описуючи своє дитинство, юність і наступні факти життя, він був небагатослівним, багато чого не договорював, тихо і сумно посміхався в уса, даючи можливість співбесіднику самому робити висновки... І це глибокодумне умовчання, з його ледве помітною, водночас смутною і привітною посмішкою, завжди супроводжувало наші розмови. Так само, як і

постійно доброзичливий довірливий погляд саме в суть твого Я, яким Петро Степанович надихав, робив співрозмовника очікуваним і захищеним своєю неймовірною людською добротою... В цьому він чимось нагадував академіка Григорія Силевича Костюка...

Петро Степанович розповідав про своє навчання у професійно-технічному училищі, про працю в ньому ж майстром виробничого навчання, про студентські роки на відділенні психології філософського факультету Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка, про те, як після його закінчення він потрапив до Науково-дослідного інституту психології в лабораторію Є.О.Мілеряна. Важливу роль в цьому зіграли його любов до праці, до психології, життєва мудрість, добра професійна підготовка, робітнича майстерність, що не міг не підмітити директор інституту – Григорій Силевич Костюк, який особисто розмовляв з кожним новим співробітником при зарахуванні до інституту.

Про майстерність Петра Степановича одразу ж стали ходити легенди. Вона виявлялася в усьому – у сумлінно проведених дослідженнях, у конструюванні і виготовленні власними «золотими» руками приладів для лабораторних експериментів, у ґрунтовному господарському ставленні до всіх справ. Він іноді тижнями пропадав в експериментальних майстернях інституту, де разом з майстрами-робітниками, на рівних з ними і з величезною повагою з їх боку до нього, створював чудові прилади для експериментів. Звичайно, що як винахідник і раціоналізатор він неодноразово відмічався авторськими свідоцтвами і посвідченнями. Недаремно ж, на обкладинці відомої книги «Психологический отбор летчиков. Под редакцией Е.А.Милеряна.-Киев, 1966.» поміщена фотографія саме Петра Степановича Перепелиці за пультом сконструйованої та виготовленої за його участі експериментальної установки для перевірки професійно важливих якостей пілота. Та він і сам пізнав почуття високого польоту в київському аероклубі, коли стрибав з парашутом і керував літаком у небі улюбленої України. А у згадуваній книжці він виступив і як співавтор в чудовому авторському колективі, що складався з відомих вже тоді психологів, котрі згодом стали класиками української психології. Це – Б.Ф.Баєв, Г.О.Балл, Ю.З.Гільбух, М.Є.Малков, Є.О.Мілерян, генерал І.І.Петров, О.В.Скрипченко, О.С.Соболев, П.Р.Чамата, О.П.Швецов та ін. Разом з ними Петро Степанович закладав основи психології праці, інженерної та авіаційної психології, військової психології в Україні.

Петро Степанович був, при всій своїй доброті, принциповою і справедливою людиною, справжньою особистістю, хоча нікому і ніколи не нав'язував своїх поглядів. Я переконався в цьому, коли випадково дізнався, що він разом зі своїм колегою і другом Борисом Олексійовичем Федоришиним рішучо виступив на початку 1970-х років в інститутській партійній організації на захист свого «добровільно звільненого» вчителя і керівника Є.О.Мілеряна і знятого з посади директора інституту академіка Г.С.Костюка. В ті часи, щоб зробити це, треба було мати справжню громадянську мужність і Петро Степанович, без сумніву, мав її. І, як водиться в таких випадках, за свій принциповий вчинок заплатив велику ціну у своїй кар'єрі та здоров'ї. Так,

маючи безумовний науковий талант і вже давно готову дисертацію, він десятиріччями не міг її захистити через гальмування «зверху». Мені пощастило трішечки більше – я захистив кандидатську усього «лише» через п'ять років після закінчення аспірантури, дещо раніше Петра Степановича і тому не міг не переживати за нього... Тому ми морально підтримували одне одного в цей час. І тільки 1985 року, коли директором Інституту психології стала доктор психологічних наук, професор Людмила Прокопівна Проколієнко, справедливість восторжествувала і він нарешті захистив дисертацію «Психологія розв'язання старшокласниками складних конструктивно-технічних завдань», науковим керівником якої став доктор психологічних наук, професор Моляко Валентин Олексійович, і отримав науковий ступінь кандидата психологічних наук. Згодом, у 1987 році – Петро Степанович був призначений завідувачем рідної лабораторії психології трудового виховання і навчання. Тоді я залишився у новоствореній лабораторії психології творчості і здібностей, яку очолив доктор психологічних наук, професор В.О.Моляко, і тому на декілька років наше наукове спілкування стало дещо рідкішим. Але і на посаді завідувача лабораторії Петро Степанович Перепелиця залишався Людиною з великої букви, Наставником для молоді, Майстром на всі руки. В останньому був переконаний кожний співробітник інституту, адже будь-якої хвилини міг розраховувати на своєчасну допомогу з боку Петра Степановича - в його столі завжди чекали нагоди інструменти і необхідні матеріали і він особисто міг прийти на допомогу на прохання кожного і зробити негайний ремонт робочого обладнання і меблів, надати кваліфіковану пораду з усіх технічних і життєвих питань.

Ми роками регулярно виходили з Петром Степановичем на чергування у складі нашої інститутської народної дружини, яка слідкувала за громадським порядком у самісінькому центрі Києва. Однак ці вечірні чергування, через свої цікаві розмови «про життя», більше нагадували уроки Піфагора на вулицях древньої столиці, ніж боротьбу із правопорушниками. Так, заходячи кожного разу до Володимирського собору, ми, молоді науковці, переймали у Петра Степановича повагу до православної віри, а проходячи біля святої Софії, слухали, як Філософ розповідав про історію України, Ярослава Мудрого, княжі міжусобиці, татарську навалу, Богдана Хмельницького, Григорія Сковороду... І тоді те, що вже зналося, набувало, в розмові з Петром Степановичем, нового глибшого сенсу... Такі ж філософсько-психологічні бесіди тривали і на сільгоспроботах у радгоспах під Києвом, на суботниках, у відрядженнях, де ми були поруч і нам завжди було цікаво одне з одним, було про що згадати і в чому порадитись. Ми обмінювалися ідеями, методиками, планами, адже багато чого можна було навчитися у Вченого, який мав незаперечні досягнення у психології праці, інженерній психології, психології трудового виховання і навчання, психології творчості, педагогічній і віковій психології, загальній психології, історії психології тощо. Можна було позаздрити його студентам і слухачам, яким він майстерно викладав відповідні курси у Київському державному педагогічному університеті іноземних мов і в Народному університеті науково-технічного прогресу при товаристві «Знання»

України, його аспірантам, котрі були закохані в нього і щиро вдячні своєму науковому керівнику за душевне піклування про них, численні поради в роботі над дисертацією і підтримку на її захисті.

Не випадково, що у певний, критичний для мене, момент, про можливий наступ якого Петро Степанович здогадувався навіть краще, ніж я сам, і тому перед тим декілька разів попереджав про це і запрошував перейти до нього, - я в один день, 18 лютого 1991 року, наважився і таки перейшов до його лабораторії і більше ніколи не розлучався зі своїм наставником і мудрим другом.

Восени 1993 року його лабораторія була переведена у новостворений Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України – за рішенням Президії Академії педагогічних наук України, а її співробітники були особисто запрошені у новий інститут директором, академіком Іваном Андрійовичем Зязюном і його заступником – академіком Неллею Григорівною Ничкало.

За рекомендацією Петра Степановича Перепелиці 1995 року мене прийняли у докторантуру інституту і за його підтримки через три роки я захистив докторську дисертацію «Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників». Науковим консультантом в роботі над дисертацією був доктор психологічних наук, професор Георгій Олексійович Балл - друг Петра Степановича і його сподвижник по лабораторії з часів її створення, яскравий представник української наукової школи «трудовиків» - психологів і педагогів низки інститутів АПН України та вищих навчальних закладів. Цю школу очолювали в різні роки Г.С.Костюк, Є.О.Мілерян, Д.М.Тхоржевський, В.О.Моляко, В.К.Сидоренко, В.М.Мадзігон та ін.

Впродовж всієї докторантури П.С.Перепелиця умовляв мене очолити лабораторію. Я делікатно відмовлявся, але коли вже виходив на захист дисертації, у вересні 1998 року, то погодився на це, тим більше, що була особиста пропозиція з боку директора інституту - академіка Івана Андрійовича Зязюна. При цьому Петро Степанович був переведений на гідну посаду провідного наукового співробітника цієї ж лабораторії. На жаль, Статутом інституту не передбачувалося присвоєння ветеранам наукової праці, яким був Петро Степанович Перепелиця, звання Почесного завідувача, якого він явно заслуговував і таким залишився для мене.

Петро Степанович мав неабиякий літературний талант, тому він успішно працював за сумісництвом у редакції всеукраїнських журналів «Практична психологія і соціальна робота» і «Обдарована дитина», у видавничому центрі, який очолював один з його численних учнів, кандидат психологічних наук Олександр Володимирович Губенко. В цих журналах з'являлися і власні статті Петра Степановича, в яких він ділився з молоддю своїм багатим професійним і життєвим досвідом. У нас з Петром Степановичем були звичайно спільні статті і методичні рекомендації, але справжнім пам'ятником нашої науковій співпраці став підручник «Психологія» за редакцією Ю.Л.Трофімова (мені довелося бути заступником головного редактора). Підручник важко давався. Він пройшов у 1992 році перший тур конкурсу у фонді «Відродження», коли прийшлося

витагувати підручник самотужки, бо ніхто не вірив, що він буде підтриманий фондом. Але він пройшов цей тур, а на другому турі вже підключилися і зробили свій суттєвий внесок П.С.Перепелиця і М.Л.Смульсон. На третьому ж турі плідно попрацював увесь авторський колектив, що складався з провідних викладачів кафедри загальної та інженерної психології факультету психології Київського державного (пізніше національного) університету імені Тараса Шевченка. Правда, вийшов він вже в іншому видавництві і лише через сім років... Підручник став одним із найкращих в Україні – з 1999 по 2008 рік вийшло шість його видань! І розділи Петра Степановича про увагу і пам'ять ще й дотепер вражають студентів своєю повнотою і простотою, класичністю викладу і доступністю розуміння!

Не можу не згадати того приємного факту, що ще раніше, на протязі майже десяти років (наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років) склався та плідно працював своєрідний науковий союз трьох психологів – П.С.Перепелиці, М.Л.Смульсон і автора цих строк – який підготував і видав у співавторстві низку статей і методичних розробок. Це дало привід деяким дотепним колегам говорити про «трьох мушкетерів» української психології і Петро Степанович Перепелиця був справжнім Портосом серед них... Ця трійця, разом з тим, стала ядром тимчасової наукової групи (у складі двадцяти груп співробітників Інституту психології), що працювала у 1991-1993 роках над своєю частиною Державної програми «Діти Чорнобилю». Ми допомагали педагогам і вихованцям позашкільних закладів із радіаційно забруднених районів України долати психологічні наслідки Чорнобильської катастрофи 1986 року. Група тоді не тільки розробила відповідні методичні посібники, програми гуртків і рекомендації, але і безпосередньо виїздила у вигляді мобільного психолого-педагогічного колегіуму у зону радіоекологічного контролю і підтримувала своїми заняттями талановитих вчителів і обдарованих школярів Коростеня, Овруча, Іванкова, Бородянки. Саме тоді нам стали в нагоді такі необхідні для роботи в екстремальних умовах життєвий досвід, професіоналізм і мужність Петра Степановича...

Петро Степанович Перепелиця був справжнім наставником молодих учених Інституту психології й Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України і особливо - співробітників лабораторії (з 2000 року – відділу) психології трудової і професійної підготовки, яка фактично стала правонаступницею лабораторії психології праці і трудового виховання, створеної ще 1945 року у складі Інституту психології Міністерства освіти УРСР за ініціативи Г.С.Костюка. Я мав честь бути четвертим завідувачем цієї лабораторії – після Є.О.Мілеряна, В.О.Моляко, П.С.Перепелиці, а у 2007 році, після виходу на пенсію, передав тепер вже відділ педагогічної психології і психології праці у складі новоствореного Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України його п'ятому завідувачеві - Едуарду Олександровичу Помиткіну, зараз уже доктору психологічних наук, професору.

Останні роки життя Петро Степанович Перепелиця тяжко хворів, мужньо переносив страждання і все одно не поривав з відділом. Він приїздив на роботу, не зважаючи на те, що це йому було робити все важче і важче – і тоді його

супроводжувала в дорозі до інституту вірна дружина Ольга Макарівна. Саме на її самовідданій любові трималося життя Петра Степановича в останні його роки і місяці – аж до відходу у вічність 15 січня 2008 року. За декілька років до цього з'ясувалося, що через надзвичайну скромність Петро Степанович не наважувався оформити собі наукову пенсію і жив на значно нижчу загальногромадянську пенсію. Тому за порадою керівництва інституту, він звільнився для її оформлення, але за півроку після цього, коли нарешті став її отримувати, вже фізично не зміг працювати у відділі... Проте, до останнього дня життя Петро Степанович цікавився справами відділу, радів його успіхам, вітав зміцнення, омолодження і професійне зростання його кадрового потенціалу, вірив у його перспективи. Він по-справжньому вболівав за відділ як за справу всього свого життя. Це для нього дійсно була справа його професійної честі і людської гідності.

Сподіваюся, що наступні покоління працівників відділу, інституту і всієї української педагогічної психології і психології праці будуть гідні життя і сподівань великої Людини, Філософа, Майстра, Мудреця, яким Петро Степанович Перепелиця назавжди залишиться у вдячній пам'яті своїх учнів, колег і друзів!